

दिगो विकास र नाप नक्सा कार्य

पुण्यप्रसाद ओली*

१. सारांश

जनसङ्ख्याको वृद्धि शहरीकरण र वातावरणमा आएको ह्रास प्राकृतिक स्रोत तथा जैविक विविधतामा ठूलो प्रभाव पार्दै आएको छ । वातावरण विनाश र प्राकृतिक स्रोतको अत्यधिक उपयोग नरोकिएमा भविष्यमा पृथ्वी मानव वस्तु अयोग्य हुनेछ । तसर्थ यिनै स्रोतका संरक्षण, सम्बर्द्धन गर्न र जनताको जीवनस्तरमा निरन्तर वृद्धि गर्नलाई योजनावद्ध रूपले दिगो विकास गर्नुपरेको छ । दिगो विकासबाट जनताका न्यायोचित, सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय अधिकारको संरक्षण हुनुका साथै द्रुत गतिमा देशको विकास हुनेछ भन्ने ठहर्‍याई संयुक्त राष्ट्र सङ्घको तत्वाधानमा सन्सारका सबै राष्ट्रहरूले दिगो विकास र सहस्राब्दि लक्ष राखी काम गरी रहेका छन् ।

गरिबी निवारण गर्न भूस्वामित्वको प्रत्याभुति र घर जग्गा लगायत प्राकृतिक स्रोतमा सबै नागरिकको न्यायोचित पहुँच हुनुपर्दछ । साथै यी सामाजिक तथा आर्थिक अधिकारको सुरक्षाको र प्रत्याभुति

हुनुका साथै स्रोतमाथिको पहुँच १०-१५ वर्षको निश्चित अवधिमा सबैले पाइसक्नुपर्ने हुन्छ ।

यसका लागि भूस्वामित्वको सोचमा केही परिवर्तन हुनु आवश्यक छ । जस्तो सबै परिवारलाई घर जग्गाको व्यवस्था, प्राकृतिक स्रोत (जमिन, हावा, पानी आदि)मा न्यायोचित वितरण तथा संरक्षण र सबै जग्गामा सामाजिक दायित्व कायम गर्नु पर्ने कुरा आउछन् । यो अधिकार र संरक्षण ५-१० वर्षमा कार्यान्वयन गर्न भूमिनीति र संस्थागत संरचनामा पनि परिवर्तन गर्नु पर्नेहुन्छ । भूमिनीति तथा त्यसको कार्यान्वयनमा भूसूचना प्रणालीका माध्यमबाट योजना तर्जुमा गरी जनसहभागिता आधारमा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने हुन्छ । भूसूचना प्रणाली स्थापना गर्न र योजना कार्यान्वयन गर्दा कित्ता नापी, स्थलरूप तथा अन्य नापनक्सा र तथ्याङ्कहरूको आवश्यकता पर्छ ।

यस लेखमा दिगो विकास गर्न आवश्यक पर्ने नापनक्सा र भूमि नीतिबारे विवेचना र वर्तमान नेपालमा यसका चुनौति र त्यसको

निराकरण बारे सारांशमा लेखिएको छ ।

२. दिगो विकासमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रयास

जनसङ्ख्याको वृद्धि र प्राकृतिक स्रोत साधनको अनुपयुक्त प्रयोगले वातावरणमा ह्रास भएर जलवायुमा परिवर्तन भई पृथ्वीमा मानव जीवन सहयोगी प्रणाली विग्रिएर मानिस जीवित रहन नसक्ने सम्भावना भएकाले ई. १९९२ मा ब्राजिलको रिओडिजेनेरोमा संसारका सबै सरकार र राष्ट्रप्रमुखहरूले वातावरण सम्बन्धी २ महासन्धि, एजेण्डा २१ र २ सिद्धान्तका घोषणाहरू गरी ५ वटा सम्झौता पारित गरेका छन् । यसमा नेपाल पनि पक्ष रहेको छ । यो घोषणामा दिगो विकास र गरिबी निवारण पर्दछन् ।

यिनै परिपेक्षमा संयुक्त राष्ट्र सङ्घको तत्वाधानमा अन्तर्राष्ट्रिय सर्भेयर्स महासङ्घले सन्सारका विभिन्न क्षेत्रमा सम्मेलन गरी घोषणापत्रहरू मार्फत नापनक्सा कार्य सहस्राब्दि लक्ष परिपूर्ति, दिगो विकास तथा गरिबी निवारणलाई सहयोग पुग्ने गरी नाप नक्सा गर्ने निर्णय गरेकाछन् ।

रिओका पाँच सम्झौताहरू:-

ई.सं. १९९२ मा विश्वका सबै देशका नेताहरूले निम्न पाँचवटा सम्झौता पारित गरेका छन्:-

(१) वातावरण र विकास सम्बन्धी रिओ घोषणापत्रमा मानव विकास र सुख सुविधा सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा राष्ट्रहरूको अधिकार तथा जिम्मेवारी निर्धारित २७ वटा सिद्धान्तहरू छन् ।

(२) कार्यक्रम २१ मा (Agenda 21) विकासलाई कसरी सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय रूपले दिगो बनाउने भन्ने नमूना (Model) दिएको छ ।

(३) वनको व्यवस्थापन, संरक्षण र

* पुण्यप्रसाद ओली नापी विशेषज्ञ हुनुहुन्छ ।

दिगो विकासमा अग्रगामी हुने सिद्धान्तका घोषणामा वन विकास गर्दा आर्थिक विकास र सबै प्रकार जीवात्माहरूलाई सम्बर्धन हुने गरी गरिनुपर्ने बुंदा छन् ।

(४) संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जलवायु परिवर्तन सम्बन्धि संरचना महासन्धि- यसमा विश्व वातावरणमा खतराजन्य परिवर्तन ल्याउने गरी हरितगृह पदार्थलाई स्थिरकरण गर्नुपर्नेछ । यसका लागि CO₂ जस्ता वायुवीय पदार्थहरू, उर्जाका लागि काठ दाउरा तेल आदि प्रयोग गर्दा हुने उत्पादनमा घटाउनु पर्ने हुन्छ ।

(५) जैविक विविधता सम्बन्धि महासन्धिमा देशहरूले जैविक विविधतालाई संरक्षण गर्ने तरिका र साधनको अवलम्बन गर्नु पर्ने र जैविक विविधताबाट प्राप्तहुने सुविधा न्यायिक रूपले वितरण हुनुपर्ने छ ।

सहस्राब्दि विकासका लक्षका मुख्यतः बुंदाहरू छन् । त्यसमा गरिबी निवारण, दिगो विकास लगायत वातावरण, शिक्षा, स्वास्थ्य, विश्व सहभागिताका कुराहरू पर्दछन् ।

उपरोक्त कुरालाई ध्यानमा राखी संयुक्त राष्ट्र सङ्घको तत्वावधानमा 'अन्तर्राष्ट्रिय सर्भेयर्स महासङ्घ'ले क्षेत्रीय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलन गरी यी कार्यमा सघाउ पुऱ्याउन

शहरको विकास विना योजना भईरहेको छ । उपयुक्त पूर्वाधार अभाव भएका, बाल वृद्धलाई बस्न अयोग्य शहरको विकास भएको छ । वायु प्रदुषण, अशुद्ध अस्वास्थ्यकर खाना र पर्याप्त जमिनको तथा पूर्वाधारको अभावले हाम्रा शहरहरू वस्न अयोग्य हुन लागि सकेका छन् । भवन निर्माण आदि पनि प्राकृतिक प्रकोपलाई खप्न नसक्ने खालका भएकोले हाम्रा शहरी जनसङ्ख्या खतराजन्य स्थितिमा छन् ।

सन्सारको जनसङ्ख्या विगत ५० वर्षमा दोब्बर भएको छ । मानिसहरू पहाड तथा भारतबाट तराइ उपत्यकामा अनवरत रूपमा आइरहेका छन् र हाल नेपालको जनसङ्ख्या ६४ लाखबाट बढेर २ करोड ५० लाख पुगिसकेको छ । बसाइ सराई निरन्तर भइरहेको छ । नेपालमा ५० वर्ष अगाडीको ५ प्रतिशत जति शहरवासी जनसङ्ख्या अहिले २० % भएकोछ भने अब आउदो २०-२५ वर्षमा नेपालको आधा जनसङ्ख्या शहरमा बस्ने छन् ।

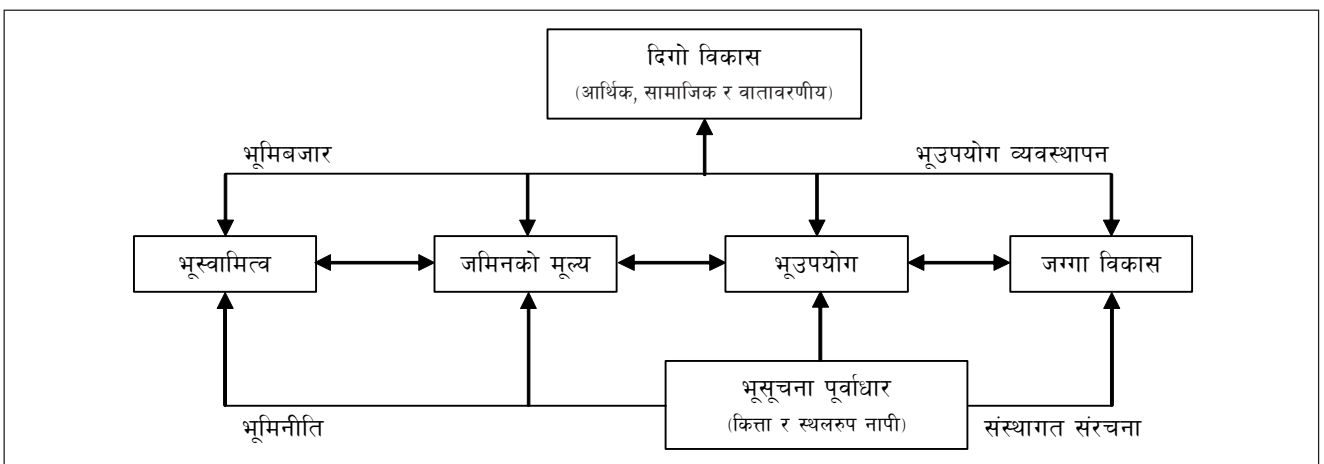
शहरको विकास विना योजना भईरहेको छ । उपयुक्त पूर्वाधार अभाव भएका, बाल वृद्धलाई बस्न अयोग्य शहरको विकास भएको छ । वायु प्रदुषण, अशुद्ध एवम् अस्वास्थ्यकर खाना र पर्याप्त जमिनको तथा पूर्वाधारको अभावले हाम्रा शहरहरू वस्न अयोग्य हुन लागि सकेका छन् । भवन निर्माण आदि पनि प्राकृतिक प्रकोपलाई खप्न नसक्ने खालका भएकोले हाम्रा शहरी जनसङ्ख्या खतराजन्य स्थितिमा छन् ।

हाम्रो पवित्र नदीनालाहरू ढल निकासले ढलमा परिवर्तन हुँदै गएका छन् । इनार, मुलका पानी पनि मलमुत्रले प्रदुषित छैनन् भन्न सकिने स्थिति छैन । नेपाल सन्सारको सबभन्दा बढी खानेपानी भएको दोस्रो देश

ई.सं. २०१४ सम्ममा कित्ता नापीमा सुधार गर्ने, ई.सं. २०१५ सम्ममा सबै भूस्वामित्वको प्रत्याभुति दिन नापनक्सा कार्य समाप्त गर्ने तथा दिगो विकासका लागि चाहिने नापनक्सा तयार गर्ने आदि वारेमा विभिन्न घोषणा (Statements) निकालेका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय गोष्ठी मार्फत दिगो विकास गर्न नापीका प्रविधिको विकास, शिक्षामा सुधार आदि विषयको छलफल तथा कार्यक्रम तयारभईरहेका छन् ।

३. पृष्ठभूमि

विश्वका सबै समाजहरूमा पहिले कहिलै नभएका ठूला परिवर्तनहरू आइरहेका छन् ।

चित्र नं. १

जमिनमा रहेका स्रोतलाई राम्रो उपयोगमा ल्याउने प्रक्रियाहरूलाई भूमि व्यवस्थापन भनिन्छ । यसले जमिन एक मुल्यवान सम्पत्ति र दिगो विकास गर्ने स्रोतका रूपमा व्यवस्थापन गर्ने सबै कार्यहरूलाई समेट्छ । साथै यो भूमिनीति, भूमिमाथिको अधिकार, आर्थिक सम्पत्ति, भूउपयोगमा नियन्त्रण, ऐन कानून, कार्यन्वयन र विकास आदि पनि हो ।

हो । हाम्रो राष्ट्रमा मेरूपछि सबभन्दा लामा हिमनदीहरू छन् । तथापि सबै जनतालाई शुद्ध र पर्याप्त खाने पानी दिन सकिएको छैन ।

सन्सारमा २०% जति जनसङ्ख्यामा सुद्व खाने पानी पाउदैनन् भने नेपालमा पनि सुद्व खाने पानी नपाउनेको प्रतिशत त्यो भन्दा कम छैन ।

संसारमा ठूलोमात्रामा खेती योग्य जमिन अपक्षरण र शहरीकरणले कम भएर गइरहेको छ । खाने मुख बढे पनि कृषि योग्य जमिन घटिरहेको छ । नेपालको हकमा २३ % जति निजी खेती योग्य जमिन थियो । अहिले सम्पूर्ण विकास यस

भागमा भइरहेको छ । सरकारले श्री ५ पृथ्वी नारायण शाहको उपदेशको “गन्धो बन्त्या जग्गामा घर भया पनि घर अरू जग्गामा सारी कूलो काटि पेत बनाई आवाद गर्नु” भन्ने कृषि योग्य भूमिको संरक्षण गर्ने कुरामा भूमिसम्बन्धि ऐनमा संशोधन गरेर चित्त बुझाएको छ । कृषि योग्य भूमिको न्यायोचित विवरण गर्ने भन्ने भूमिसम्बन्धि ऐन २०२१ प्रस्तावना मात्र रह्यो र भूमिको न्यायोचित विवरण गर्ने कुरा हुनेखाने भएकाले र लोक कल्याणकारी राज्यको मर्म नबुझेकाहरूले गर्दा सुकुमवासीहरू मात्र बढाउने काम भयो ।

मनुष्मृतिमा अध्याय ८, २३७ श्लोकले “गाउको वरिपरि सय मिटर(धनुष) भन्दा बढी गौचरन तथा नगरमा त्यसको तीनगुणा ठूलो जग्गा छोडनु” भनि लेखिएकोमा, नगर विकासको नियम उल्लङ्घन गरी हाल खोलै छोपेर घर बनिईरहेका छन् । वर्षामा ठूलो बाढी आएमा शहर कुन स्थितिमा रहने छ ।

हाम्रा ३०-४० वर्ष अगाडिका घना जङ्गलहरू मासिएर घना बस्तिमा परिणत भएका छन् । तथापि नेपालमा अझै पनि सन्सारको १५% जैविक विविधता छ । यसबाट भविष्यमा नेपालीको उन्नति र

विकास हुनेछ । यो हाम्रा मात्र होइनन्, सम्पूर्ण विश्वका नै सम्पत्ति हुन् ।

४. दिगो विकास

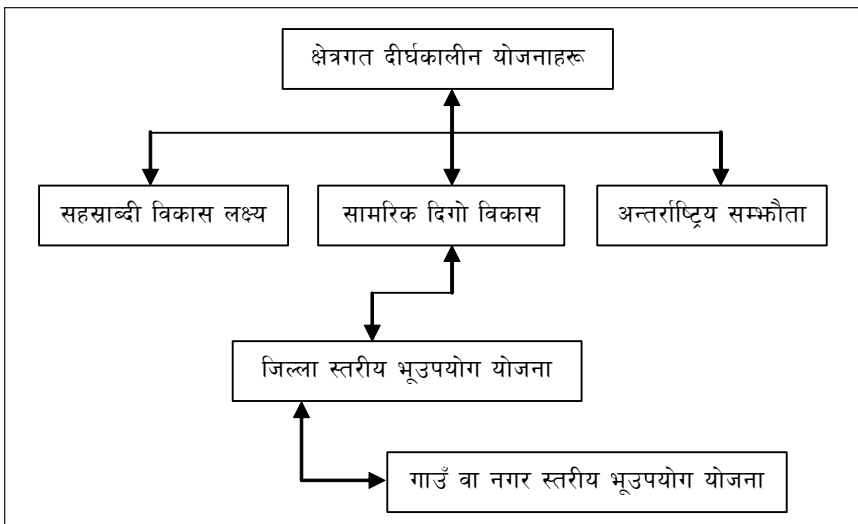
(१) वातावरण र विकास सम्बन्धि विश्व आयोगले “हाम्रो साझा भविष्य” दिएको परिभाषानुसार “भावि पुस्ताको आवश्यकता पूर्तिलाई दखल नगरी वर्तमान पुस्ताको आवश्यक परिपूर्ति गर्ने विकास”लाई दिगो विकास भनिन्छ । दिगो विकासका मुख्य निम्न तीन नीतिहरू छन् ।

१. प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण
२. गरिबको सामाजिक स्तरमा सुधार
३. निरपेक्ष गरिबी उन्मूलन

ई.सं. १९९२ को रिओ सम्मेलन अगाडि “अन्तर्राष्ट्रिय सर्भेयर्स महासङ्घ”को बैठकले दिगो विकासको आवश्यकता पहिले नै महसुस गरी ई.सं. १९९१ मा वैजिडमा भएको बैठकले “दिगो विकास सर्भेयर्सका लागि चुनौती र जिम्मेवारी” नामक घोषणापत्र जारी गरेको थियो । नापनक्सा व्यवसायले दिगो विकासकोलागि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्नेहुँदा तत्परता देखाउनुपरेको छ । यसको भूमिकामा जमिन, समुद्र र जलस्रोतको योजना र व्यवस्थापन, नापी, कितानापी र भौगोलिक सूचनाको उपयोगमा पर्दछन् ।

वातावरण सन्तुलन राख्न कानूनी व्यवस्था लगायत भूमिको व्यवस्थापन दिगो विकास हुनेगरी गर्नु पर्ने हुन्छ । यसका लागि नापनक्सा तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गरी तीनका आधार प्रकृतिको संरक्षण एवम् सम्बर्द्धन हुने गरी बढी फाइदाजनक जमिनको उपयोग गर्नु पर्ने हुन्छ ।

(२) जमिनमा पहुँच र स्वामित्वको प्रत्याभूति - यो कुरा पनि दिगो विकासका मुख्य कुरा हुन भनि UN Habitat Agenda, Para 75 मा उल्लेख गरेको छ । जस अनुसार शहर र ग्रामिण क्षेत्रमा सबैका लागि आश्रय वा दिगो मानव आवासको विकास गर्न जमिनको

चित्र नं. २

पहुँच र भूस्वामित्वको प्रत्याभूति पूर्वका आवश्यकता हुन् तथा दरिद्रीका चक्रव्यूह तोड्ने यी उपायहरू हुन् ।

(३) भूमि व्यवस्थापन - जमिनमा रहका स्रोतलाई राम्रो उपयोगमा ल्याउने प्रक्रियाहरूलाई भूमि व्यवस्थापन भनिन्छ । यसले जमिन एक मुल्यवान सम्पत्ति र दिगो विकास गर्ने स्रोतका रूपमा व्यवस्थापन गर्ने सबै कार्यहरूलाई समेट्छ । साथै यो भूमिनीति, भूमिमाथिको अधिकार, आर्थिक सम्पत्ति, भूउपयोगमा नियन्त्रण, ऐन कानून, कार्यान्वयन र विकास आदि पनि हो । तसर्थ भूमि व्यवस्थापन एक जटिल, अन्तरविधाको धारणा भएको प्राविधिक, प्राकृतिक र सामाजिक विज्ञान हो ।

आधुनिक समयमा दिगो विकासलाई सहयोग गर्नकालागि भूमिनीति, भूसूचना पूर्वाधार र जग्गा प्रशासन गरी तीन तत्वहरूले वर्णन गर्न सकिन्छ । यसलाई डा. स्टिग इनेमार्कले चित्र नं. १ अनुसार बयान गरेका छन् :-

(४) भूस्वामित्व भनेको जग्गामा पहुँच र जमिन तथा सम्बन्धित स्रोतहरूको नियन्त्रण गर्ने प्रणाली हो। भूमिनीति भनेको जमिनको सम्पत्ति र यसमा भएको प्राकृतिक स्रोतहरूको अधिकारहरूका साथै अधिकारहरूको पहुँच तथा प्रयोग, व्यवस्थापन तथा हस्तान्तरण गर्ने सिद्धान्त र नियमहरू यसले परिभाषित गर्दछ । भूमिनीति सुरक्षा र अधिकारको वितरण, भूउपयोग, भूमि व्यवस्थापन र स्वामित्वको प्रकृति समेतको जग्गाको पहुँचसम्बन्धि लक्ष हासिल गर्ने उद्देश्यलाई भनिन्छ । यसमा सरकारबाट जारी गरेका कागजात, त्यसपछिका कार्यान्वयनको नियम, संस्थागत व्यवस्था, जग्गाको अधिकारका व्यवस्था र भूउपयोगका योजना रहन्छन् । कहिलेकाहीँ अनौपचारिक स्वामित्वसँग विरोधाभास पनि हुन सक्छ र त्यस्ता कुरालाई हटाउने र कानुनी मान्यता समाजिक न्याय र आर्थिक सक्षमता बढाउने

खालका नीति हुनुपर्दछ ।

(५) भूसूचना पूर्वाधार भनेको पृथ्वीको भागका नियन्त्रण विन्दुका सञ्जालसँग आवद्ध नक्सा सूचनाहरू आदान प्रदान गर्ने व्यवस्था हो । यसका मुख्य तत्वहरूमा प्राविधिक प्रमाण (Technical Standards) तय गर्ने, तथ्याङ्कको पहुँच र रकम उठाउने नीति तय गर्ने र अन्तर सरकारी निकाय र सरकारी तथा निजी क्षेत्रसँग सहकारी सम्बन्ध बनाउने नीतिहरू पर्ने छन् । यस्ता पूर्वाधारमा आङ्कीय अभिलेखहरू र विभिन्न तहमा नक्साहरू रहन्छन् । साथै यी नक्सा तथ्याङ्क सम्भार गर्ने, अध्यावधिक राख्ने निकायहरू पनि तोकिएका छन् ।

५. दिगो विकास कार्यक्रम

भावि पुस्ताको आवश्यकता परिपूर्ति गरी प्राकृतिक आधारलाई नविगारिकन वर्तमान पुस्ताको आवश्यकता पूर्ति गर्दै विकास गर्ने कामलाई दिगो विकास भनिन्छ । यसमा वातावरण संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै वृद्धिदर निरन्तर भई रहन्छ ।

वातावरण, गरिबी निवारण आदि विषयका संयुक्त राष्ट्र सङ्घबाट प्रतिपादित महासन्धि,

**वातावरण, गरिबी निवारण
आदि विषयका संयुक्त राष्ट्र
सङ्घबाट प्रतिपादित
महासन्धि, घोषणापत्रहरूको
नेपाल क्रियाशील पक्ष रहेको
छ । वातावरण सन्तुलन
नभएमा जैविक विविधता
लोप हुने, हिमनदी पग्लने र
कालान्तरमा यो पृथ्वी मानिस
बस्न अयोग्य हुनेछ ।**

घोषणापत्रहरूको नेपाल क्रियाशील पक्ष रहेको छ । वातावरण सन्तुलन नभएमा जैविक विविधता लोप हुने, हिमनदी पग्लने र कालान्तरमा यो पृथ्वी मानिस बस्न अयोग्य हुनेछ । जैविक विविधता मानिसको जीवन धान्ने प्रणालीका हावा, पानी, माटोसँगै मुख्य आधार हुन् । तसर्थ हामीले पारित गरेका अन्तर्राष्ट्रिय कानून पालन गर्दै नेपालको निरन्तर विकास गर्न नेपालको दीर्घकालिन मोटामोटी भूउपयोग योजना गरी सो अनुसार कार्यान्वयन गर्नुपर्ने भएकोछ । यस योजनामा ई.सं. १९९० को हरियाली हरितगृह पदार्थको उत्पादन र त्यस वखतका जैविक विविधता कायम राखी तिनलाई संरक्षण सम्बर्द्धन गर्नु हामी सबैको दायित्व भएकोछ । साथै बड्दो जनसङ्ख्याको आवश्यकता अनुरूप खाद्यान्न उत्पादन, आर्थिक तथा सामाजिक उत्थान गर्न वातावरणमा सुधार हुने गरी विकास निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि चित्र नं. २ अनुसार विकास गर्न सकिन्छ :

(१) सामरिक दिगो विकासको लक्ष - नेपालका वन, कृषि, सिचाई, वातावरण, यातायात, खानेपानी आदि क्षेत्रगत दीर्घकालीन योजनाहरू, संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय सहस्राब्दि विकास लक्ष र अरू सन्धि सम्झौता आदिलाई समावेश गरी नेपाल सामरिक दिगो विकास लक्ष तयार गर्नुपर्नेछ । यसैका आधारमा जिल्लाहरूमा पनि वातावरणीय र गरिबी निवारणका लागि कार्यान्वयन गर्ने लक्ष्य तोकियो पर्नेछ ।

(२) जिल्ला स्तरीय भूउपयोग योजना - राष्ट्रिय स्तरमा जिल्लाबाट पुऱ्याउनु पर्ने योगदान समेतलाई विचार गरी जमिनको क्षमता, वर्तमान (चालु) भूउपयोग, जिल्लाको आवश्यकताहरूलाई ध्यानमा राखी बढी फाइदाजनक भूउपयोग १:२५,००० वा १:५०,००० मानको आधारमा नक्सा तयार गर्ने र जिल्ला विकास समितिमा छलफल गरी प्रारम्भिक जिल्ला स्तरीय भूउपयोग

योजना तयार गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(३) गाऊ वा नगर स्तरीय भूउपयोग योजना - नगर विकास गर्दा र पूर्वाधार तयार गर्दा जिल्ला स्तरीय भूउपयोग योजनालाई ध्यानमा राखेर बनाउनु पर्नेछ । यस स्तरका योजना सम्भव भएजति क्षेत्रको कित्ताका आधारमा बनाइनेछन् । बाँकी क्षेत्रका स्थलरूप नापीको आधारमा सम्भव भएसम्म ठूलो मानमा तयार गरिनेछन् । भूउपयोग आयोजनाले नगर क्षेत्रमा यस्ता योजना तयार गर्न सहयोग गर्नु पर्नेछ । गाऊ विकास समिति क्षेत्रको पनि तयार गर्दै जानुपर्नेछ । तयार भएका भूउपयोग योजना सम्बन्धित सभाबाट कानूनतः पारित गरि जिल्ला विकास समितिबाट अनुमोदन गरि जिल्ला स्तरीय योजना अद्यावधिक गर्नुपर्नेहुन्छ ।

(४) जग्गामा गरिबको पहुँच र स्वामित्वको प्रत्याभूति - गरिवी निवारणका लागि जिल्लाका सम्पूर्ण क्षेत्रको शुद्ध पुन कित्तानापी गरी स्वामित्वको प्रत्याभूति र गरिबलाई आवास र करेसावाली आदिका लागि जग्गा दिई आवश्यक आर्थिक तथा सामाजिक सुविधा पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ । यस कार्यका लागि नापी विभागले आगामी २० वर्षमा ठूलो मानका स्थलरूप नक्सा र कित्तानापी नक्सा तयार गर्नुपर्ने र स्थानीय निकायले आआफ्ना क्षेत्रका गरिब तथा घर जग्गा नहुने परिवारलाई सहूलियत ऋण दिलाई गरिवी निवारण सहयोग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

६. चुनौतिहरू

हामीहरू विश्वको विनास र उन्नतिको सङ्घारमा उभिएका छौं । तसर्थ हाम्रो सोचाइमा आमूल परिवर्तन हुनुपर्दछ । हाम्रो शिक्षा तथा सञ्चार माध्यमहरूले पनि जिम्मेवारी बहन गरी विश्व बचाउने तर्फ लाग्नुपरेकोछ । साथै नापी नक्सा तथा स्वामित्वका रेकर्डहरू युगौं लगाएर तयार भएका थिए । राजनीतिक अस्तिरताले यी

रेकर्डहरूको केही विनास गरेका र नयाँ तयार गर्न आर्थिक स्रोत र वातावरण पनि दिएका छैनन् । नया प्रविधि, भूमि सुधार र सोचबाट द्रुततर गतिमा विकास गर्नु पर्ने आजको आवश्यकता छ । यसका लागि हाल निम्न चुनौतिहरू देखिन्छन्:

(१) जग्गाको स्वामित्व प्रत्याभूति - नेपालमा जग्गा धनि प्रमाण पुर्जा भएमा जग्गाको स्वामित्व र उपयोगमा प्रत्याभूति हुनुका साथै सन्तानलाई नागरिकता, बैकबाट ऋण, सरकारबाट पाउने सबै सुविधा आदि सजिलोसंग प्राप्त हुन्छन् । तसर्थ यी नक्सा, श्रेस्ता, वा रेकर्डहरू जग्गाधनीका लागि अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छन् ।

वर्तमान रेकर्ड तयार गर्न २०२१ सालपछि काठमाण्डौं २ वर्षमा र सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको नापी गर्न १८ वर्ष लागेको थियो भने ३-५ वर्ष प्रत्येक जिल्लाको नापी गरी रेकर्ड तयार गर्नलाई लाग्ने देखिन्छ । अधिराज्य भरका नक्सा श्रेस्तालाई २-३ वर्षमा कम्प्युटरमा राखी सुकुमबासी पत्ता लगाउन सकिन्छ भने जग्गाको गलत कारोबारमा सरकारले पीडित पक्षलाई क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था गर्नु पर्दछ । अभिलेख सुरक्षित र अद्यावधिक राख्न सरकारले प्राथमिकता दिएर गराउनु पर्दछ ।

तसर्थ दिगो विकास वा गरिवी निवारणका लागि सबै परिवारलाई जमिनको पहुँच र भूस्वामित्वको प्रत्याभूति दिन आवश्यक भएकाले ई.सं. २०१४ सम्ममा संसारभरका कित्तानापी समाप्त गर्ने र ई.सं. २०१५ सम्ममा भूस्वामित्वको प्रत्याभूति हुनुपर्ने हुन्छ । साथै सरकारी सार्वजनिक लगायत सम्पूर्ण जग्गाको योजना तथा व्यवस्थापन, भौगोलीक सूचना प्रणालीको निर्णयकर्ताका लागि विकास, र नापी व्यवसायको भूमिको नापनक्सा, योजना र दिगो व्यवस्थापनका लागि विकास गर्नु पर्ने भएकोछ ।

(२) नयाँ सोच - दिगो विकासमा भावी पुस्ताको लागि स्रोतसाधन संरक्षण गर्दै वर्तमान पुस्ताको आवश्यक परिपूर्ति गर्ने र वर्तमान पुस्तामा पनि सबैलाई न्यायिक पहुँच पुऱ्याइ आर्थिक वृद्धिदरलाई निरन्तरता दिनुपर्ने हुन्छ । यसका लागि हामी परम्परागत वर्तमान प्राकृतिक स्रोतको उपयोगमा कटौति र स्रोतको उपयोगमा परिवर्तन गर्नुपर्ने हुन्छ । जसबाट वातावरणमा सुधार हुन्छ । यसका लागि वातावरण प्रतिकूल गर्ने प्रविधि र खपतलाई पहिचान गरेर त्यसको सङ्ग्राम वातावरण अनुकूल हुने उद्योग सञ्चालन र स्रोतको उपयोग गर्नुपर्दछ ।

(३) शैक्षिक चुनौति - वर्तमान सन्सारमा नापी सम्बन्धि शिक्षा मुख्यतः विजगणित र प्रविधिमा केन्द्रित छन् तर भूउपयोग र जग्गा प्रशासनमा ध्यान दिइएको छैन । दक्षिण एसियाली क्षेत्रमा विश्वविद्यालयमा जग्गा प्रशासनको कुरै छोडौं नापी सम्बन्धि पढाईनै हुँदैन, तसर्थ राम्रो भूमि व्यावस्थापन छैन र सन्सारका आधा दरिद्र मानिसहरू यस क्षेत्रमा बसेकाछन् । संयुक्त राष्ट्र सङ्घको तत्वावधानमा अन्तरराष्ट्रीय सर्भेयर्स महासङ्घ र अमेरिकी क्षेत्रीय सम्मेलन, २००४ले शिक्षा परिवर्तन ल्याई नापी, नापी सम्बन्धि तथ्याङ्कको व्यवस्थापन र भूमि व्यवस्थापनसँगै अध्ययन गराउनु विश्वविद्यालयको पाठ्यक्रममा सुधार हुनुपर्ने कुराको सिफारिस गरेको छ । नेपाल जत्रो देशमा विकास गर्नलाई करिब ३००० जति नापीका स्नातकहरू आवश्यक पर्दछ । त्यस्तै अरू विषय समाजशास्त्र, प्रविधि र विज्ञानमा पनि वातावरण अनुकूलबारे अध्ययन अनुसन्धान हुनुपर्छ ।

(४) श्रेस्ताको सुरक्षा चुनौति - नेपालमा श्रेस्ताहरू १६७ सालदेखि नै खडा गरिए तापनि यी श्रेस्ताहरूको भवनहरूको आक्रमणसँगै पुराना र चालु रेकर्डहरू नष्ट हुँदै गइरहेका छन् । यी कागजपत्रले तत्कालिन आर्थिक, सामाजिक तथा वैज्ञानिक पक्षहरूलाई दर्शाउँदछन् । पाल्पा दरवारको आगलागीमा

नापी नक्सा आदिका रेकर्डमात्र नष्ट भएनन्, सेनवंशका महत्वपूर्ण कागजातहरू समेत जलेर नष्ट भए । तसर्थ अब कार्यालयहरू बढी सुरक्षित तथा रेकर्डको प्रतिलिपि विभिन्न स्थानमा राख्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने भएको छ ।

(५) व्यवसायिक तथा संस्थागत चुनौति-वर्तमान दिगो विकासले जग्गा प्रशासन, नापनक्सा व्यवसाय र संस्थागत व्यवस्थामा अन्तरविधा (interdisciplinary) समन्वय, नैतिक शिद्धान्त तथा व्यावसायिक चालचलन आदिको नयाँ व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

यसमा कित्तानापीको ठूलो भूमिका हुन्छ तापनि जग्गा प्रशासन र स्थलरूप नापी, कानूनी तथा प्रविध पक्षसँगै उत्तिनै महत्वपूर्ण हुन्छन् । तसर्थ उपरोक्त कुराहरू समेटेर संस्थागत व्यवस्था हुनुपर्ने र व्यवसायीहरूले पनि अन्तरविधा सम्बन्ध समन्वय कायम गर्नुपर्ने र नया ज्ञान सिप हासिल गर्नुपर्नेहुन्छ।

(६) क्षमता वृद्धि -दिगो विकास तथा नागरिकका सुख सुविधा निरन्तर वृद्धिगर्न विज्ञ र दक्ष जनशक्ति प्रर्याप्त मात्रामा तयार गर्नुपर्ने र कर्मचारीलाई तथा कार्यालयमा आवश्यक साधन स्रोत र सुविधा उपलब्ध हुनुपर्ने हुन्छ । यस्ता कार्य सुरुमा विदेशी सहयोगमा गरे पनि जनशक्ति उत्पादन गर्ने शिक्षण संस्थाहरूलाई उचित सहयोगको निरन्तरता हुनुपर्ने हुन्छ ।

७. उपसंहार र सुझाव

दिगो विकासमा वातावरण संरक्षण, गरिबको जीवनस्तर उठाउने र गरिबी निवारण मुख्यत पर्दछन् । दिगो विकासमा वातावरणीय, आर्थिक र सामाजिक वृद्धिमा निरन्तर हुनुपर्ने हुन्छ । यसमा सबै नागरिकलाई राष्ट्रको स्रोत साधनमा न्यायिक पहुँच हुनुपर्ने र भूस्वामित्वको प्रत्याभूति दिनुपर्ने हुन्छ । जनसङ्ख्या वृद्धिसँगै वातावरण

नाप नक्सा र जग्गा दर्ता सम्बन्धि कार्यालयहरूमा स्रोतसाधन बढाउने तथा सुरक्षित राख्ने, रेकर्डहरूका प्रतिलिपि विभिन्न स्थानमा राखी संरक्षण गर्नुका साथै यी पेशामा कार्यरत कर्मचारीको जग्गा प्रशासन र सूचना व्यवस्थापन लगायत नापीको स्नातक तहका शिक्षा हुनुपर्ने तथा अरू विकसित देश सरह शिक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ ।

असर गर्ने उपयोग हटाउने र वातावरण अनुकूल स्रोत साधन विकास गर्ने चेतना र शिक्षाको राम्रो व्यवस्था भएमा दिगो विकास सम्भव हुन्छ ।

नापनक्सा कार्य दिगो विकासको योजना, वर्तमान वातावरणको स्थिति र उपयुक्त भूउपयोग योजना तयार गर्न र भूस्वामित्वको प्रत्याभूति दिनलाई आवश्यक पर्दछ ।

दिगो विकासकालागि हाम्रो प्राकृतिक स्रोत साधनको रूपमा र गरिबलाई राष्ट्रको स्रोत साधनमा न्यायिक पहुँच पुऱ्याउन वर्तमान उपयोगमा परिवर्तन ल्याउनैपर्दछ । यसका लागि भूमिसुधार र वातावरण संरक्षण सम्बन्धि ऐन कानूनको कार्यान्वयनमा जोड र सुधार गर्नुपर्ने हुन्छ । यस कार्यमा

सहयोग पुऱ्याउन सम्पूर्ण नेपालको कित्तानापी र ठूलो मान स्थलरूप नापी कार्य समाप्त गर्नुपर्ने र जमिनको स्वामित्वमा जग्गाधनिको दायित्व पनि तोकिनुपर्ने हुन्छ ।

नाप नक्सा र जग्गा दर्ता सम्बन्धि कार्यालयहरूमा स्रोतसाधन बढाउने तथा सुरक्षित राख्ने, रेकर्डहरूका प्रतिलिपि विभिन्न स्थानमा राखी संरक्षण गर्नुका साथै यी पेशामा कार्यरत कर्मचारीको जग्गा प्रशासन र सूचना व्यवस्थापन लगायत नापीको स्नातक तहका शिक्षा हुनुपर्ने तथा अरू विकसित देश सरह शिक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । साथै नापी पेशाकर्मिहरू युगानुकूल तालिम लिई कार्यको विविधिकरण गर्नुपर्ने र व्यवसायिक तथा नैतिकता स्तर कडाइका साथ पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । योजना, निर्माण र मुल्याङ्कन काम गर्दा स्थानीय निकाय तथा निजी क्षेत्रलाई समेत सहभागिता गरिएमा यसलाई निरन्तरता दिन सजिलो पर्नेछ ।

८. सन्दर्भ सामाग्री

- 1 Our Common Future, UNED
- 2 EU Land Policy Guidelines, EC. Nov. 2004.
- 3 FIG Publication No. 34, Aguescalientes Statement, Oct. 2004, FIG.
- 4 FIG Publication No.30, Nairobi Statement on Spatial Information for Sustainable Development, FIG.
- 5 The Fig Agenda 21, H. Onsrud, Chair of FIG Task force on Sustainable Development.
- 6 श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश, जगदम्बा प्रकाशन, तं ३९.
- 7 मनुस्मृति अध्याय ८, श्लोक २३७.

■